

Foglalkozási osztályszerkezet (III.) – Egy normatív-funkcionalista osztálymodell vázlata*

Huszár Ákos,

a KSH vezető tanácsosa

E-mail: Akos.Huszar@ksh.hu

Jelen írás egy nagyobb munka harmadik része, amely a 2011-ben végrehajtott népszámlálás adatai alapján készülő rétegződéskötet előkészítéséhez kíván hozzájárulni. A munka első része azt vizsgálta, hogy a foglalkozási osztályszerkezet különböző elméletei milyen közös sajátosságokkal rendelkeznek, illetve hogy miben különböznek a társadalmi struktúra- és rétegződéskutatás más irányzataitól, majd az irányzat újabb, nemzetközileg ismert modelljeit, illetve az ezeket alátámasztó elméleteket ismertette. A második rész négy olyan problémát vizsgált, amelyekre a foglalkozási osztályszerkezet mindegyik elméletének valamiféleképpen reflektálnia kell. A jelen munka célja pedig az, hogy egy új osztálymodellnek legalább a vázlatát kidolgozza. A tanulmány háttérében az a sejtés áll, hogy a funkcionalista rétegződésemélet nyomán eljuthatunk egy olyan új osztálymodellhez, amely a meglévők alternatívája lehet.

TÁRGYSZÓ:

Társadalmi rétegződés.

Társadalmi struktúra.

Osztálymodell.

* A dolgozat elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

Jelen dolgozat előzményeként a foglalkozási osztályszerkezet újabb hazai és nemzetközi elméleteit vettem szemügyre (Huszár [2012a], [2013a]), majd azok közül a problémák közül tárgyaltam néhányat, amelyeket ezeknek az elméleteknek feltétlenül kezelniük kell valamilyen módon (Huszár [2013b]). E munkák célja az volt, hogy olyan új osztálymodellek létrejöttéhez járuljanak hozzá, amelyek segítséget nyújthatnak a társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatához, s amelyeket a népszámlálás adatainak feldolgozása során is figyelembe lehet venni. Jelen dolgozat feladata ennek megfelelően az, hogy egy alternatív osztálymodellnek legalább a vázlatát kidolgozza.¹

Ha felidézzük az utóbbi időben keletkezett neomarxista, illetve neoweberianus osztálymodellek főbb sajátosságait, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy ezek – az apróbb részletektől eltekintve – igencsak hasonló módon igyekeznek megragadni a társadalom struktúráját: szinte kivétel nélkül ugyanazokra az ismérvekre támaszkodnak, s ezek alapján nagyjából hasonló csoportokat különítenek el. Valamennyi modellben a társadalmi struktúra csúcsán olyan osztályokat találunk, amelyek a tulajdon, a hatalom vagy a képzettség tekintetében tűnnek ki, míg a struktúra alsó felében a képzett, illetve képzetlen munkástömegekre bukkanunk. Középtájt pedig a különféle erőforrásokkal közepesen ellátott csoportok között rendre fellelhető a kispolgárok valamiféle kategóriája. Ha nem is teljesen ugyanaz, de igen hasonló ezeknek a modelleknek az empirikus tartalmuk. Azt is mondhatjuk talán, hogy az osztályelemzés a fősodorbéli szociológiában olyan erősen rögzült paradigmaként működik, amelynek ke-

¹ A korábbi dolgozatok kapcsán többen megjegyezték, hogy csak akkor juthatunk a társadalom rétegződéséről kielégítő ismeretekhez, ha többféle megközelítést alkalmazunk (lásd Berger [2013]; Harcsa [2013]; Tardos [2013]; Vastagh [2013]). E megállapításokkal teljesen egyetértek, a különböző elméleti, módszertani kiindulópontokat alkalmazó megközelítések segítségével a társadalmi rétegződés eltérő aspektusairól szerezhetünk információkat. E dolgozatokban, ahogy a mostaniban is, a társadalmi struktúra-, illetve rétegződéskutatás irányzatai közül csak a foglalkozási osztályszerkezet különféle elméleteire koncentráltam, s arra igyekeztem választ találni, hogy ezen az elméleti tradíción belül milyen elképzelések fogalmazódtak meg, illetve hogy miként lehet továbbgondolni ezeket. Nincs elvi kifogásom sem a kapcsolathálózati megközelítésekkel szemben, amelyek fontosságát Tardos Róbert [2013] emelte ki, sem a Jörg Rössel féle plurális struktúraelemzéssel szemben, amire Berger Viktor ([2013] 307–308. old.) hívta fel a figyelmet. Annyit szeretnék csupán megjegyezni, hogy mindegyik megközelítés esetében fontos, hogy tudjuk, hogy pontosan mit is mérünk. A céloom helyütt egy olyan osztálymodell kialakítása, amelyet akár önmagában, akár valamilyen plurális modell részeként fel lehet használni a társadalmi struktúra-, illetve rétegződéskutatás területén. A népszámlálás adatainak a feldolgozása során, elsősorban praktikus okok miatt, mindenekelőtt az osztályelméleti hagyomány követése tűnik adekvátnak, ahogy erre Vastagh Zoltán [2013] is rámutatott. Róbert Péterhez [2013] és Vastagh Zoltánhoz [2013] hasonlóan fontosnak tartom azonban én is, hogy népszámlálási adatok minél több osztályséma szerint kerüljenek bemutatásra.

retében egyaránt jól körülhatárolhatók a feltehető kérdések és az ezekre adható lehetséges válaszok, amelynek következményeképpen az alkalmazott mérőeszközök is viszonylag hasonlóak.²

A sok tekintetben szembeűnő hasonlóság ellenére azonban e modellek korántsem egyformák. Egy jól kidolgozott osztálysémának ugyanis egyszerre több követelménynek kell megfelelnie. Ennek mindig a társadalom strukturális kényszereiről kialakított valamely elméletbe kell ágyazódnia, amellyel egyrészt megindokolható, hogy milyen ismérvek alapján érdemes a társadalom tagjait osztályozni, és amely alkalmas másrészt arra, hogy segítségével tartalmas hipotéziseket fogalmazhassunk meg az empirikus vizsgálatok számára (*Breen–Rottman* [1995]; *Huszár* [2011a]). Az egyes modelleket alátámasztó elméletek, illetve a hozzájuk kapcsolódó hipotézisek tekintetében már igencsak különböznek egymástól a foglalkozási osztályszerkezet újabb megközelítései, ahogy az osztályelemzés kulcsterületein elért magyarázóerejük is igencsak különböző lehet.

A foglalkozási osztályszerkezet egy alternatív modelljének a felvázolásakor tehát egyszerre több feladatot kell elvégezni. Egyrészt, be kell tehát mutatni, hogy az osztálymodell milyen ismérvekre, s milyen rendben támaszkodik, másrészt világossá kell tenni, hogy milyen elméleti megfontolások vezettek ezeknek az ismérveknek a kiválasztásához, harmadrészt pedig legalább körvonalazni kell, hogy milyen hipotézisek vezethetők le a modelltől, vagyis hogy miféle jelenségek magyarázatához kíván hozzájárulni.³ A következőkben ennek szellemében fogom fel a jelen dolgozat

² E megállapítások a korábban tárgyalt modellek közül elsősorban az EGP-, illetve ESeC-sémákra (Európai Társadalmi-gazdasági osztályozás, European Social-economic Classification – ESeC), valamint Wright modelljére vonatkoznak. *Esping-Andersen* megközelítését ezektől mindenképpen megkülönbözteti az ipari, illetve posztindusztriális különbségtétel bevezetése.

³ *Berger Viktor* ([2013] 306–308. old.) jól foglalja össze az osztályelméleti megközelítés sajátosságait, s állítja szembe a Rössel féle plurális megközelítéssel. Állításaival alapvetően egyetértek, de két megjegyzést szeretnék tenni. *Egyrészt*, az osztályelméletek a kapitalista gazdaságra utalva valóban kijelölnek egy meghatározó területet, s azt feltételezik, hogy ez hatással van más életterületekre, azt azonban az osztályelméletek legvérmesebb képviselői sem gondolják, hogy ezzel mindent meg tudnak magyarázni. Empirikus kérdés, hogy különböző korszakokban és különböző társadalmakban az osztály-hovatartozás milyen erős összefüggésben áll más jelenségekkel (*Goldthorp-Marshall* [1992]). *Másrészt*, Berger élesen szembeállítja egymással a marxi, illetve weberi megközelítést az előbbi egydimenziós, a másikat pedig plurálisnak állítva be. Én ezzel szemben végig (lásd mindenekelőtt *Huszár* [2011a]) – a két szerző közti jelentős különbségeket nem tagadva – *Marx* és *Weber* megközelítésének alapvető módszertani rokonságát hangsúlyoztam. A Berger által hivatkozott *Stefan Hradil* [1987] is hosszasan tárgyalja, hogy mivel járult hozzá Weber az osztályelméleti hagyományhoz, s nem véletlen az sem, hogy a legnépszerűbb, s a legáltalánosabban használt mai osztálymodellek nagy része neoweberiánusnak vallja magát. Az kétségtelen, hogy Weber munkái többféle irányt nyithatnak meg és sok különböző megközelítés talált hozzá utat. A Berger Viktor által bemutatott, s a különböző rétegződésvizsgálatok által általában osztott értelmezést, mely szerint Weber az osztályokra, rendekre, illetve pártokra utalva a rétegződés három önálló dimenzióját különítette el, én egy kicsit erőltetettnek tartom. Reinhard Kreckel érték egyet e téren, aki kiemeli, hogy a hatalom kérdése egészen más fogalmi szinten jelenik meg Webernél, mint az osztályjellegű, illetve a rendi szerveződés problémája (*Kreckel* [1992]: 52–66. old.).

által elvégzendő feladatokat. Elsőként azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy milyen elméletet alakítsunk ki a társadalom osztálytagolódását meghatározó strukturális kényszerekről. A munka hátterében az a sejtés áll, hogy a funkcionalista rétegződés-elmélet nyomán eljuthatunk egy olyan új osztálymodellhez, amely a meglévő alternatívája lehet.⁴ Ezen belül is az a parsonsi gondolat tűnik különösen előremutatónak, mely szerint „minden társadalom intézményesíti az egyenlőség, illetve egyenlőtlen-ség valamilyen egyensúlyát” (Parsons [1970] 19. old.). Az elméleti kiindulópontok bemutatása után a következő feladat azoknak az ismérveknek a felkutatása, amelyek segítségével a társadalom tagjai az elmélet kívánalmainak megfelelően osztályozhatók. Végül azokat a speciális kérdéseket igyekszem körvonalazni, amelyekre az osztályszerkezet e modellje révén választ kaphatunk.

1. Struktúraelmélet – minek az elmélete?

Valamennyi osztálymodell tehát a társadalom strukturális kényszereiről kialakított valamely elméletbe ágyazódik. Az elmélet feladata, hogy megvilágítsa, illetve megmagyarázza az osztálysémában alkalmazott megkülönböztetéseket, s az elmélet nyomán tájékozódhatunk arról is, hogy az osztálymodell miféle jelenségek magyarázatához kíván hozzájárulni. Kérdés azonban, hogy a társadalom strukturális kényszereinek ábrázolásakor pontosan miből is érdemes, illetve jogosult kiindulni?⁵

A foglalkozási osztályszerkezet újabb modelljei e kérdésre igen különböző válaszokat adtak. Erik Olin Wright a társadalom strukturális kényszereit – a marxi hagyománynak megfelelően – a kizsákmányolás fogalma segítségével igyekszik feltárni. Nála a társadalmi struktúra ábrázolásának a feladata egyet jelent a társadalom kizsákmányolási viszonyainak feltárásával (Wright [1997], [2005]).⁶ Ezzel szemben Goldthorpe, illetve az elmélete alapján létrehozott osztálysémák inkább a weberianus utat követik. Számukra a társadalom legfontosabb strukturális kényszerei a piacon, s különösen a munkaerőpiacon kínáló eltérő esélyekben testesülnek meg. Az alkalmazotti szerződés különböző típusainak elkülönítése segítségével Goldthorpe és

⁴ Róbert Péter [2013] szerint a funkcionalista rétegződéselmélet felől már nem nagyon várhatunk túl sok újdonságot, remélem a következőkben sikerül igazolni, hogy érdemes azért erre az elméleti tradícióra is figyelni.

⁵ Kolosi Tamás is kiemeli, hogy míg a társadalmi rétegződés fogalma kapcsán megadható olyan definíció, ami nagyjából közmegegyezésnek örvend, addig a társadalmi struktúra fogalma esetében jelentős nézeteltérések, illetve megközelítésbeli különbségek tapasztalhatók (lásd Kolosi [1987]: 27–47. old.).

⁶ Magyarországon Szalai Erzsébet [2001], [2006] támaszkodik a kizsákmányolás fogalmára, valamint Szelényi Iván munkái kötődnek explicit módon a marxi hagyományhoz (illetve az utóbbi időben elsősorban Bourdieu megközelítéséhez) (lásd mindenekelőtt Konrád–Szelényi [1989]; Eyal–Szelényi–Townsend [1998]).

követői a különböző életesélyeket lehetővé tévő pozíciókat igyekeznek elkülöníteni (*Goldthorpe* [2007]; *Breen* [2005]).⁷ *Esping-Andersen* [1993] osztályismájája leginkább a weberiánus megközelítéssel rokon. Lényeges azonban, hogy modelljük egy a posztindusztriális fejlődésről kialakított elméletbe ágyazódik. A társadalom strukturális kényszerei így *Esping-Andersennél* egy általános modernizációelmélet keretében nyernek értelmet.

Az osztályelméletek különböző képviselői tehát különbözőképpen, de egyaránt a gazdaságban, illetve különösen a munkaerőpiacon tapasztalható érdekellentétekre, illetve egyenlőtlenségekre irányítják a figyelmet. Ezeknek a feltárása adja számukra a kulcsot a társadalom struktúrájának ábrázolásához, illetve a különböző osztályok elkülönítéséhez. A problémát azonban megközelíthetjük alternatív módon, ha *Parsonsszal* együtt azt kérdezzük, hogy a társadalom az egyenlőség, illetve egyenlőtlenség mely formáit intézményesíti. Ez a kérdés azonban csak akkor érthető, ha abból indulunk ki, hogy minden társadalom és a benne működő gazdaság is alá van vetve bizonyos intézményesített értékeknek és normáknak, amelyek biztosítják a társadalom normatív integrációját (*Parsons* [1970], [1991]). Másképpen fogalmazva, ha tehát azt vesszük alapul, hogy a gazdaság a társadalmi normákba beágyazottan működik (*Polányi* [1976], [2004]).⁸ Ezek az értékek és normák különböző formákban ölthetnek testet, megjelennek a társadalom jogi dokumentumaiban, de kifejezésre jutnak az egyének cselekedeteiben, illetve a jól és kevésbé jól megformált ítéleteikben is. Ha a gazdaság társadalmi beágyazottságából indulunk ki, akkor a társadalom tagolódását meghatározó strukturális kényszerekről újfajta elképzelést alakíthatunk ki.

Az osztályelméletek hagyományos változatai mind azt feltételezik, hogy a kapitalizmus létrejöttével a gazdaság korábbi társadalmi beágyazottsága megszűnik, s maga a kapitalista gazdaság formálja a maga képére a társadalmat. Ezért indítványozzák

⁷ Magyarországon *Bukodi Erzsébet* és kollégái kapcsolódnak a legexplicittebb módon a *Goldthorpe* féle megközelítéshez (lásd mindenekelőtt *Bukodi* [2006], *Bukodi–Altörjai–Tallér* [2005]), de *Ferge Zsuzsa* ([1969], [2002], [2006], [2010]), illetve *Kolosi Tamás* és kollégái munkái is inkább ehhez az elméleti tradícióhoz kapcsolhatók (lásd mindenekelőtt *Kolosi* [2000], *Kolosi–Róbert* [2004], *Kolosi–Dencső* [2006], *Kolosi–Keller* [2010]).

⁸ *Parsons* különböző írásaiban rendre hangsúlyozza a társadalmi rétegződés normatív vonatkozásait (*Parsons* [1939], [1940a], [1940b], [1949], [1970], [1997]), illetve a gazdaság társadalmi beágyazottsága problémájának tárgyalásához lásd különösen *Parsons* [1991] *Marshall* előadásait. *Parsons* természetesen nincs egyedül e megállapításokkal, munkái egy hosszú társadalomelméleti hagyományba ágyazódnak, amelynek tagjai különbözőképpen ugyan, de rendre a gazdaság társadalmi normáknak való alávettségét hangsúlyozzák. E tradíció részletesebb bemutatására ehelyütt nincs mód, ezzel kapcsolatban *Axel Honneth* írásaira irányítanám a figyelmet, aki egyrészt részletesen tárgyalja a hagyomány fő képviselőit Hegeltől és Durkheimtől kezdve, *Polányi Károlyon* és *Parsonson* át egészen az újabb teoretikusokig (*Honneth* [2011] 320–360. old.). Másrészt maga *Honneth* tekinthető a legeredetibb mai elméletalkotónak, aki a problémát az elismerés fogalmára támaszkodva újraértelmezte, s arra vállalkozott, hogy a gazdaságot mint normák által integrált elismerési rendet ragadja meg (lásd mindenekelőtt *Honneth* [1994], [2003], [2011]), illetve magyar nyelven a témához különösen kapcsolódóan *Hartmann–Honneth* [2007], valamint *Honneth* [2009]).

azt, hogy a társadalom tagolódását az eltérő piaci esélyek, illetve a gazdaságban megfigyelhető érdekkonfliktusok alapján tárjuk fel. Ha azonban abból indulunk ki, hogy a kapitalista gazdaság továbbra is alá van vetve az intézményes normáknak, akkor a társadalom tagolódása kapcsán azt kell megvizsgálni, hogy az intézményes normák az egyenlőtlenségek mely formáit támasztják alá, s melyeket zárják ki. E normák kényszerítő ereje – amely alól a gazdaság működése sem vonhatja ki magát – ugyanis abban áll, hogy előírják, mely vonatkozásban kell feltétlenül egyenlőnek tekinteni a társadalom tagjait, s melyben egyenlőtlennek. Meghatározzák, hogy az egyenlőtlenségek mely formái igazolhatók, s hogy milyen típusú egyenlőtlenségek tekinthetők elfogadhatatlannak. Dolgozatom alapvető feltevése tehát az, hogy a társadalom tagolódását meghatározó strukturális kényszerekről csupán akkor alkothattunk megfelelő képet, ha a gazdaság társadalmi beágyazottságából indulunk ki, s figyelembe vesszük, hogy a társadalom az egyenlőség és az egyenlőtlenség mely normáit intézményesíti.

A nyugati kapitalizmus kialakulása elválaszthatatlan a modern társadalmak létrejöttétől, melynek során az egyének közötti egyenlőségi, illetve egyenlőtlenségi viszonyok alapjaikban átalakultak. Ennek a folyamatnak meghatározó eleme az univerzális jog, illetve az egyenlő állampolgári státus intézményesítése (*Marshall* [1992]). Ezek írják elő ugyanis, hogy mely tekintetben kell a társadalom tagjait egyenlőnek tekinteni. Az állampolgári státus, illetve az univerzális, mindenkire egyenlő módon érvényes jog azt fektette le, hogy a nekik juttatott jogok tekintetében minden állampolgár egyenlő. Hogy pontosan milyen jogok kapcsolódnak az állampolgári státushoz, az történetileg változik és változhat. Marshall azt a híres tézist fogalmazta meg, hogy a jogfejlődés három jól elkülönülő, s egymásra épülő szakasza különböztethető meg: míg a klasszikus polgári jogok kinyilvánítása javarészt a XVIII. századra tehető, addig a különböző politikai, illetve részvételi jogok elismerésére a XIX. században került sor, a XX. század legfontosabb hozadéka pedig az, hogy az állampolgári státushoz egyre inkább hozzákapcsolódnak bizonyos szociális jogok is.

A tradicionális társadalmakban a főbb társadalmi egyenlőtlenségeket a hagyomány által alátámasztott valamely szubsztantív jog határozta meg, amely születésétől fogva kijelölte az egyének társadalmi helyét oly módon, hogy az egyéneknek nem, vagy csupán korlátozott mértékben volt lehetőségük ezen változtatni. A modern társadalmakban ezzel szemben a jog már nem tájékoztat az egyének társadalmi állásáról. Ez a korábbi egyenlőtlenségek bizonyos formáit igazolhatatlanként elutasítja, de egyúttal újfajta egyenlőtlenségek kitermelődése előtt nyit teret. Ennek fényében a rendi privilégiumok, s a kizsákmányolás feudális formái illegitimnek bizonyultak, az egyenlőtlenségek igazolásának új elvei váltak azonban elfogadottá. Ekkor, a kapitalista gazdaság kiépülésével párhuzamosan, válik az egyenlőtlenségek igazolásának egyik legfontosabb hivatkozási alapjává a teljesítményelv (lásd *Honneth* [1994] 173–211. old., [2003] 162–277. old., illetve *Huszár* [2011b]).

A legáltalánosabb megfogalmazás szerint a teljesítményelv azt a követelményt fogalmazza meg, hogy az egyenlő teljesítmények egyenlő jutalomban részesüljenek, a különbözők viszont különböző mértékűben. Aki tehát nagyobb teljesítményt ér el, az ennek az elvnek megfelelően nagyobb ellenszolgáltatást érdemel, aki viszont kisebbet, annak kevesebbet kell beérnie. A teljesítményelvnek ez az általános megfogalmazása meglehetősen homályos, nem mond ugyanis semmit tartalmilag arról, hogy mi számít teljesítménynek. A jelentéséhez azonban két dolog mindig hozzákapszódik: egyrészt a teljesítmény feltételez valamiféle egyéni fáradozást, valamilyen munkát, másrészt valamiféle eredményt is, amely az egyéni fáradozások nyomán létrejön (*Offe* [1970] 42–49. old.; *Neckel–Dröge–Somm* [2004] 144. old.; *Voswinkel–Koczyba* [1970] 23–24. old.). Történetileg változhat és társadalmanként igen különböző lehet azonban, hogy mi számít munkának, illetve eredménynek és ennek alapján teljesítménynek. Az egyenlőtlenségek igazolása során a teljesítményelv csupán azt az elvárást fogalmazza meg, hogy mindenkit azonos módon, méghozzá teljesítménye alapján ítéljenek meg.

A modern társadalmak egyenlőségi, illetve egyenlőtlenségi viszonyait tehát – durván fogalmazva – az határozza meg, hogy az állampolgári státusnak miféle jogok képezik a részét, illetve, hogy egy adott társadalomban mit ismernek el teljesítményként. A kialakuló nyugati kapitalizmus működésének e normatív háttér jelöli ki a kereteit. Ha a társadalmi struktúra ábrázolásakor abból indulunk ki, hogy a kapitalista gazdaság a társadalmi normákba beágyazottan működik, akkor figyelembe kell venni, hogy egy adott társadalom az egyenlőség, illetve egyenlőtlenség mely formáit intézményesíti. Az osztályszerkezet jellemzésekor a hagyományos osztályelméletekkel szemben ekkor nem azt kell alapul venni, hogy a gazdaságban milyen érdekkonfliktusok, illetve egyenlőtlenségek figyelhetők meg, hanem azt, hogy a társadalom milyen különböző „normatív státusokat” teremt. Az osztályozás során így azokat kell azonos kategóriákba sorolni, akik az egyenlőség, illetve egyenlőtlenség intézményesített normái alapján azonos pozícióban vannak, akik tehát hasonló módon integrálódnak a társadalom normatív rendjébe.⁹

A következőkben egy alternatív osztálysema körvonalazásának formájában erre teszek kísérletet. Ezt a megközelítést – *Axel Honneth* ([2011] 332–334. old.) terminológiáját használva – a normatív funkcionalizmus irányzatának nevezhetjük, amely a funkcionalista rétegződésemélet hagyományán belül hangsúlyozottan nem a klaszszikus *Kingsley Davis* és *Wilber E. Moore* [1997] féle irányvonalhoz nyúl vissza, ha-

⁹ *Harcza István* [2013] kiemeli, hogy a társadalomtudományos kutatás mindig elkerülhetetlenül értékfüggő. Természetesen igaza van ebben. Már a kutatási téma kiválasztásakor a kutató meghozza azt az értékalapú döntést, hogy az általa vizsgált probléma fontos, kutatásra érdemes (*Weber* [1998]). Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy amikor intézményes értékekről, illetve normákról volt szó, akkor nem értékelő megállapításokat tettem. Az a probléma, hogy egy társadalomban milyen értékek, illetve normák intézményesülnek empirikus kérdés, következésképp épp úgy vizsgálható, mint például az, hogy hány gyermek született az országban az elmúlt évben.

nem a társadalom normatív integrációját hangsúlyozó parsonsi úthoz. Ennek megfelelően először az egyenlőség intézményesített normáiból kiindulva azt vizsgálom, hogy a társadalom szerkezetének horizontális tagolódása miként jellemezhető, majd ezt követően a társadalom hierarchikus struktúráját igyekszem feltérképezni az egyenlőtlenségek igazolásának elismert normatív elvei alapján.

2. Az osztályszerkezet horizontális tagolódása

A foglalkozási osztályszerkezet újabb megközelítései közötti legfőbb nézeteltérések a foglalkozási viszony ismérve körül kristályosodtak ki. A különböző elméletek eltérően vélekednek arról, hogy ezt az ismérvet egyáltalán figyelembe kell-e venni az osztályszerkezet ábrázolása során, és ha igen, akkor miképpen. Eljárás módjuk azonban annyiban közös, hogy ha bevonják a modellbe, akkor központi jelentőséget tulajdonítanak neki, ami kijelöli az osztálytagolódás fő választóvonalait. Az osztályszerkezetre vonatkozó első megkülönböztetések kapcsán ezért először a foglalkozási viszony ismérvéhez kapcsolódó vitákat veszem szemügyre.

Az első kérdés, hogy egyáltalán szükséges-e figyelembe venni a társadalom osztálytagolódásának ábrázolásához azt, hogy ki és milyen foglalkozási formában dolgozik? A foglalkozási osztályszerkezet újabb teoretikusai közül *Gosta Esping-Andersen* [1993] kísérletezett egy olyan osztálymodell kidolgozásával, amelynek felépítésében nem játszik lényeges szerepet az ismérv. Az eljárás mellett számos érv felhozható. Mindenekelőtt az, hogy a foglalkozási viszony ismérve egyáltalán nem egzakt megkülönböztetéseken alapul. Csupán legfontosabb példaként említem az alkalmazottak, illetve a vállalkozók elkülönítését, mely sok esetben igen csak problematikus.¹⁰ Gondoljunk csak arra a menedzserre, aki a saját maga által (is) tulajdonolt vállalatot vezeti a cég alkalmazottjaként, vagy azokra az egyéni vállalkozókra, akik rendszeresen és folyamatosan ugyanazon megbízóval kötik meg (színlelt) szerződéseiket. A foglalkozási viszony ismérvének mellőzése mellett szólhat továbbá az is, hogy erre egyszerűen nincs, illetve nem feltétlenül van szükség, ha a társadalom hierarchikus tagolódását kívánjuk feltérképezni. Ahogy Esping-Andersen modellje is mutatja, problémamentesen és konzisztens módon kidolgozható egy olyan osztályséma, amely például a hozzájuk kapcsolódó hatalom és tudás mértéke alapján rendezi sorba és csoportosítja a különböző foglalko-

¹⁰ A 2011. évi népszámlálás foglalkozási viszonyra vonatkozó kérdése a következő kategóriákat tartalmazta: alkalmazott (1), egyéni vállalkozó, önálló (2), társas vállalkozás dolgozó tagja (3), szövetkezet dolgozó tagja (4), alkalmi munkavállaló (eseti megbízással dolgozó, alkalmi munkás, napszámos) (5), közmunkás (közhasznú, közcélú stb. munkát végző, közfoglalkoztatott) (6), segítő családtag (7).

zásokat. Ráadásul, időtlensége okán egy ilyen séma¹¹ hosszú időtávra kiterjedő kutatások számára is alkalmas lehet összehasonlító vizsgálatok végzésére, s a foglalkozási rendszerben elfoglalt előnyösebb vagy hátrányos helyzet hatásainak feltárására.

Az időtlenség jellemzője azonban nemcsak az előnyök, hanem a hátrányok között is említhető. Egy osztályséma, amely pusztán a foglalkozások sajátos tulajdonságai alapján kívánja megragadni a társadalom hierarchikus tagolódását alkalmas lehet ugyan arra, hogy olyan különböző társadalmak vizsgálatához járuljon hozzá, mint mondjuk a feudális társadalmak, a kapitalista társadalmak vagy az államszocialista társadalmak, de talán ez az, amelyiknek a segítségével a legkevesebbet tudhatjuk meg bármelyikről is. Hozzá kell azonban tenni, hogy Esping-Andersen megközelítése nem ilyen időtlen, az ő modellje az agrár-, az ipari, illetve a posztindusztriális szektor elkülönítésével egy olyan általános modernizációelméletbe ágyazódik, amely éppen a fejlődés különböző szintjein álló társadalmak közötti különbségek kidomborítására lehet alkalmas. A kapitalista, illetve az államszocialista társadalmak közötti eltérések azonban ebben az elméleti tradícióban is elsikkadnak, amennyiben ezek ehelyütt egyaránt alapvetően hason(u)ló, indusztriális társadalmakként jelennek meg, ha az iparosodás különböző pályáit járják is be.

Amelyik osztályséma felépítésében ezzel szemben szerepet kap a foglalkozási viszony ismérve, ott lényeges a kapitalista társadalmak sajátosságai. Sőt, az ismérvet rendszerint éppen azért vezetik be, hogy a segítségével megkíséreljék megragadni azt, ami a kapitalista társadalmakat minden más társadalmi formációtól elválasztja. A különböző elméleti tradíciók tulajdonképpen annak alapján különülnek el egymástól, hogy milyen elképzeléseket alakítanak ki erről a viszonyról.

A következő kérdés, hogy ha figyelembe vesszük a foglalkozási viszony ismérvét, akkor azt milyen módon tegyük. A foglalkozási osztályszerkezet újabb megközelítései közül Erik Olin Wright elmélete a foglalkozási viszony ismérvét a tőke-munka viszony indikátoraként vezeti be, s a marxi hagyomány szellemében alapvetően hierarchikusnak tartja (*Wright* [1997]). Ahogy már szó volt róla, Wright a társadalom kizsákmányolási viszonyainak feltárására összpontosít, s a kapitalista társadalmakban a tőke-munka viszonyt tartja a kizsákmányolás legfőbb formájának. E megközelítés jogosultságát természetesen igazolják azok az eredmények, amelyek Wright, illetve az osztályelemzés marxi hagyományába ágyazódó kutatók munkái nyomán jöttek létre. Ennek kapcsán azonban meg kell jegyezni, hogy akik az osztályelemzést a kizsákmányolás fogalmára alapozva kívánják művelni, azok rendkívül erős bizonyítási kényszert vállalnak magukra. Nemcsak azt kell igazolniuk ugyanis, hogy a kizsákmányoltak életesélyei rosszabbak mint a kizsákmányolóké, hanem azt

¹¹ Egy ilyesféle osztályséma ebben a tekintetben igen hasonlítana a Treiman-féle foglalkozási presztízsskálára (*Treiman* [1998]).

is, hogy az egyik csoport kedvező, illetve a másik kedvezőtlen helyzetének az az oka, hogy a kizsákmányoltak által létrehozott többletterméket a kizsákmányolók elsajátítják.¹² Ezt az összefüggést ráadásul nem elég elméletileg beláttatni. Az osztályelemzés marxista, illetve neomarxista megközelítései tulajdonképpen azt a feladatot jelölik ki az empirikus vizsgálatok számára, hogy e kiinduló elméleti feltételezésre találjanak bizonyítékokat.

A foglalkozási viszony ismérve szintén megjelenik az EGP-sémában és lényeges elemét képezi a mögötte meghúzódó goldthorpe-i elméletnek is (*Erikson–Goldthorpe* [1996]; *Goldthorpe* [2007]).¹³ Ennek kiindulópontjában az alkalmazottak, az önfoglalkoztatók, illetve a másokat foglalkoztató önálló csoportjainak elkülönítése áll. E megkülönböztetés bevezetését Goldthorpe magától értetődőnek tekinti, s nem tartja fontosnak részletesebb indokolását.¹⁴ Fontos azonban, hogy a foglalkozási viszony ismervét, s így a vállalkozók és az alkalmazottak közötti viszonyt Goldthorpe nem tekinti sem egyértelműen hierarchikusnak, sem pedig horizontálisnak.¹⁵ Ez a megközelítés élesen elválik Wright elgondolásaitól, illetve mindazokétól, akik e viszonyt a kizsákmányolás fogalma segítségével igyekeznek megvilágítani. Goldthorpe eljárása kapcsán szintén érdemes utalni arra, hogy míg nála az elméleti kiindulópontok megfogalmazásakor a foglalkozási viszony ismérve központi szerepet játszik, addig az elmélet operacionalizálása során az ismerv jelentősége némileg elsikkad. Az EGP-séma a legfelsőbb szinten már csupán egy önállót magába foglaló osztálykategóriát tartalmaz, amelyből ráadásul a nagyfoglalkoztatók kimaradnak. A csoport további felbontásakor sem követik szigorúan az előzetes elméleti megfontolásokat, amennyiben az EGP-ben a foglalkoztatók, illetve önfoglalkoztatottak elkülönítésével azonos szinten megjelenik a mezőgazdasági önálló csoportja is (*Breen* [2005] 40–42. old., illetve *Huszár* [2013b] 122–124. old.).

Wright tehát a kizsákmányolás fogalmára utalva hierarchikus módon értelmezi a foglalkozási viszony ismervét, Goldthorpe viszont nem foglal állást egyértelműen a kérdésben. Az EGP-séma közepén tulajdonképpen anélkül jelenik meg egy önállót magába foglaló osztály, hogy tisztáznák, milyen viszonyban áll a hierarchia szem-

¹² Lásd ezzel kapcsolatban *Wright* ([1997] 183–184. old.) definícióját. A problémához lásd továbbá *Kis János* ([1993] 274–279. old.) munkáját, aki a kizsákmányolás fogalmának ehelyütt megadott, s Wright által is osztott meghatározása mellett egy alternatív koncepcióval is előáll.

¹³ A következő EGP-re vonatkozó megjegyzések minden további nélkül érvényesek az ESeC-re (lásd például *Rose–Harrison* [2010]), illetve a 2001. évi magyarországi népszámlálás adatainak feldolgozása során használt modellre is (lásd *Záhonyi–Bukodi* [2004]; *Bukodi–Altörjai–Tallér* [2005]; *Bukodi* [2006]). Ezek ugyanis az ehelyütt tárgyalt pontokon maradéktalanul az EGP-t követik.

¹⁴ „Hogy e három kategóriának miért is kell léteznie, ez önmagában nem különösebben problematikus, legalábbis azoknak a társadalmaknak a kontextusában nem, amelyek fenntartják a magántulajdon, illetve a munkaerőpiac intézményét.” (*Goldthorpe* [2007] 103. old.)

¹⁵ A hierarchia problémája kapcsán részletesebben vizsgáltam korábban Goldthorpe megközelítését (*Huszár* [2013b] 122–124. old.).

pontjából a többi alkalmazotti osztállyal.¹⁶ A problémát azonban megközelíthetjük más módon is, ha a Wright, illetve a Goldthorpe által felvázolt elképzelésekkel szemben abból indulunk ki, hogy a foglalkozási viszony ismerve nyomán megkülönböztetett kategóriák egyértelműen horizontális viszonyban állnak egymással. Ez az állítás, az egyenlőség, illetve az egyenlőtlenség intézményesített normáira utalva, a korábban ismertetett normatív-funkcionalista megközelítés segítségével, jól meg is indokolható.

Mindenekelőtt azt kell belátni, hogy a kapitalizmus csak ott működhet, ahol biztosított a vállalkozás szabadsága, illetve ahol van szabad munka.¹⁷ A kapitalizmus létrejötte ennyiben előfeltételezi a jogfejlődés egy bizonyos fokát. Marshall rámutatott, hogy a jogfejlődés, illetve a kapitalizmus kiépülésének a viszonya bonyolult és sokrétű. Egyes időszakokban a két folyamat támogatta egymást, máskor viszont konfliktusba kerültek egymással. Döntő jelentőségű, hogy az első generációs polgári jogok között – többek között a szabad véleménynyilvánítás és a vallásszabadság joga mellett – megjelenik a munkához és a tulajdonhoz való jog is. Ebben az időszakban a két folyamat alapvetően támogatták egymást, az egyéneknek tulajdonított polgári jogok teszik ugyanis lehetővé, hogy a társadalom tagjai a gazdaság területén szabad és egyenlő felekként tevékenykedjenek, illetve szerződéses kapcsolatba lépjenek egymással. A jogfejlődésnek ez a szakasza ennyiben megelőzi – sőt egyebek között ez teszi lehetővé – a kapitalizmus kiépülését (*Marshall* [1992] 8–27. old.).

Mindezek alapján a korábban ismertetett álláspontoktól eltérő elképzelést alakíthatunk ki a foglalkozási viszony ismervéről. Az ismerv nyomán megkülönböztetett kategóriák azokat a foglalkozási formákat jelölik, amelyeket a modern kapitalista társadalmak megteremtenek, s a munkavégzés, illetve az egyéni szükségletek kielégítéséhez szükséges javak megszerzésének legitim útjaiként elismernek. Ezek a társadalmak többek között abban különböznek más társadalmaktól, hogy éppen ezeket a formákat alakítják ki, s nem egyebeket. A modern kapitalista társadalmak tiltják például a rabszolgamunkát, s e társadalmakban nem kötelezhető senki robotra. Biztosít-

¹⁶ Ez a probléma a Ferge–Andorka féle sémával kapcsolatban érdekes módon merül fel. A Ferge Zsuzsa eredeti modelljében szereplő kategóriák még egyértelműen sorba rendezhetőek, s hierarchikusan is értelmezi a modellt a szerző, ha a státuszinkonzisztencia problémáját felvetve óvatosságra is int (lásd *Ferge* [1969] 151–158. old.). Nála még nem képeznek külön csoportot az önálló kisiparosok és kiskereskedők. A kategória Andorka Rudolfnál viszont megjelenik, s ahogy erre ő is utal, az általa használt séma, többek között e változtatás nyomán elveszti egyértelműen hierarchikus karakterét (*Andorka* [1970] 24. old.). Ferge újabb munkáiban szintén elkerüli a problémát, külön vizsgálja ugyanis egyrészt a társadalom strukturális viszonyait, másrészt pedig a társadalom hierarchikus tagolódását. Az első esetben elválasztja egymástól a gazdasági tőketulajdonosokat, illetve a tulajdonnélkülieket, s a két csoport belső hierarchiáját önállóan elemzi. A második esetben, a különböző egymásnak egyértelműen alá, illetve fölé rendelhető csoportok elkülönítésekor viszont nem veszi figyelembe az iménti megkülönböztetést, vagyis nem jelöl meg önálló tőketulajdonos osztályt (*Ferge* [2010] 123–147. old., illetve *Huszár* [2012a] 8–9. old.).

¹⁷ Ezt *Marx* ([1978] 668–713. old.) és *Weber* ([1979] 223–225. old.) is egybehangzóan állítja. A probléma kapcsán lásd továbbá különösen *Robert Castel* ([1998] 143–187. old.) munkáját.

ják viszont a vállalkozás szabadságát, illetve a tulajdon szentségét, valamint a munkához való jogot. A társadalom minden tagjának jogában áll, hogy egyéni kezdeményezése nyomán vállalkozói tevékenységbe kezdjen, s ennek révén profitra tegyen szert. Hasonló módon, a társadalom minden tagja szabadon rendelkezhet a munkáereje fölött, s jogában áll szerződéses kapcsolatba lépni másokkal. A modern kapitalista társadalmakban a különböző foglalkozási formákban tevékenykedők e fontos vonatkozásban egyenlők, s a közöttük fennálló viszony horizontálisnak tekinthető.¹⁸

A szociális jogok létesítése Marshall elemzése szerint új, konfliktusosabb fejezetet nyitott a jogfejlődés, illetve a kapitalizmus viszonyrendszerében (*Marshall* [1992] 27–44. old.), s e fejlemény megítéléséről az osztályelemzés szempontjából is komoly jelentőséggel bír (*Esping-Andersen* [1990], illetve *Huszár* [2011c] 119–121. old. [2013b] 124–127. old.). A szociális jogok lefektetésének ugyanis az a fő következménye, hogy a társadalom tagjai nemcsak a foglalkozási rendszerben való részvétel révén tehetnek szert legitím módon az alapvető szükségleteik kielégítéséhez nélkülözhetetlen javakra, a társadalom ennek egyéb útjait is elismeri. A szociális jogok azt az elvet fektetik le, hogy a társadalom minden tagját megilleti a szociális biztonság egy bizonyos foka.¹⁹ E jogok érvényesülését az állam különféle eszközökkel segítheti elő. Többek között a megtermelt jövedelem újraelosztása révén különböző jogosultságokat teremt, amelyek az élvezőik számára lehetővé teszik, hogy a foglalkozási rendszeren kívül tegyenek szert jövedelemre. E jogosultságok alapjául különféle elvek szolgálhatnak: támogatásra számíthatnak többek között azok, akiknek egészségi állapotuk nem teszi lehetővé, hogy részt vegyenek a foglalkozási rendszerben, nyugdíjjogosultságot szerezhetnek az időskorúak korábbi munkájuk elismeréseképpen, s különböző juttatásokban részesülhetnek a munkanélküliek is, hogy visszatérjenek a munka világába.²⁰ E jogosultságok tehát a jövedelemszerzés olyan társadalmilag elismert módjait teremtik meg, amelyek nem a foglalkozási rendszerben való

¹⁸ Érdemes ebből a szempontból szemügyre venni, hogy a magyarországi alkotmányok különböző időszakokban hogyan nyilatkoznak a vállalkozás szabadságáról, illetve a munkához való jogról. Az 1949. évi szocialista alkotmány ugyan úgy rendelkezik, hogy a „termelési eszközök magántulajdonban is lehetnek”, de azt is hozzá teszi, hogy „a dolgozó nép fokozatosan kiszorítja a tőkés elemeket”. Ezzel szemben az 1989-es rendszerváltó alkotmány, illetve a Fidesz-KDNP által nemrég elfogadott alaptörvény egyöntetűen lefekteti a vállalkozás szabadságát. A munkához való jogot mindegyik alkotmány biztosítja. (Lásd ezzel kapcsolatban a Függelékét.)

¹⁹ Ehhez is érdemes megvizsgálni az alkotmányos szabályozás változását. Habár különbözőképpen, de a szociális jogokra mindegyik alkotmány tartalmaz utalást (lásd a Függelékét).

²⁰ A népszámlálás 22., a gazdasági aktivitásra vonatkozó kérdése aprólékosan részletezi a különböző inaktív státuszokat. A kérdőívben a következő kategóriákkal találkozhatunk: dolgozik (alkalmazott, vállalkozó, segítő családtag, alkalmi munkás, östermelő, szövetkezeti tag stb.) (1), munkanélküli, álláskereső (2), saját jogon öregségi nyugdíjas, járadékos (3), saját jogon rokkantsági nyugdíjas, baleseti járadékos (4), hozzátartozói (özvegyi, szülői) jogon nyugdíjas, járadékos (5), gyermekgondozási ellátást (gyes, gyed, gyet) kap (6), ápolási díjban részesül (7), bölcsődébe, óvodába járó gyermek, tanuló, felsőfokú oktatási intézmény hallgatója (8), bölcsődébe, óvodába, iskolába nem járó 0–15 éves gyermek (9), vagyonából, ingatlan-bérbeadásból élő (10), háztartásbeli (11), szociális segélyezett (12), egyéb (13).

részvételen alapulnak, de normatív alapjukat tekintve a különböző foglalkozási formákkal egyenrangúak.

Az eddigiek során azt igyekeztem megmutatni, hogy a foglalkozási viszony ismérve mindenekelőtt azokban az osztálymodellekben tesz szert komolyabb jelentőségre, amelyek hangsúlyozni kívánják a kapitalista társadalmak sajátosságát. Az alkalmazottak, illetve vállalkozók közötti viszonyt felfoghatjuk hierarchikus módon, ahogy Wright tette, s Goldthorpe eljárásának megfelelően tartózkodhatunk is attól, hogy előzetes feltételezésekbe bonyolódjunk a természetét illetően. Ha azonban abból a kérdésből indulunk ki, hogy a társadalom az egyenlőség mely formáit intézményesíti, akkor a foglalkozási viszony ismérve révén megkülönböztetett kategóriák közötti viszonyt horizontálisnak kell tekintenünk. Az ismérv ugyanis arról tájékoztat bennünket, hogy melyek az egyéni szükségletek kielégítéséhez szükséges javak előteremtésének legitim formái a modern kapitalista társadalmakban. Ebben a tekintetben pedig a különböző foglalkozási formákat nem lehet egymás alá vagy fölé rendelni, mindegyik egyformán elfogadott. E megközelítés segítségével végül a foglalkozási rendszer határaihoz kapcsolódó problémákra is alternatív választ adhatunk, amennyiben a különböző inaktív csoportokat inaktív státusuk alapján vesszük figyelembe az osztálystruktúra ábrázolása során (*Huszár* [2013b] 124–127. old.).

Ha a foglalkozási viszony, illetve a gazdasági aktivitás ismérvéből indulunk ki, akkor tehát a modern kapitalista társadalmak horizontális tagolódásához juthatunk el. Ezeknek az ismérveknek a segítségével pedig négy, illetve öt jelentős csoportot különíthetünk el egymástól: a vállalkozók, az alkalmazottak, a munkanélküliek, a nyugdíjasok, illetve az egyéb inaktív csoportját.

3. Az osztályszerkezet vertikális tagolódása

Az osztálystruktúra horizontális tagolódásának vizsgálata után a következő feladat a társadalom hierarchikus szerkezetének a feltárása. A különböző osztályelméletek hagyományosan elsősorban erre a kérdésre összpontosítanak, s a funkcionalista rétegződéselméletnek is ez állt mindig is a középpontjában. *Davis* és *Moore* [1997] híres munkájában a társadalmi egyenlőtlenségek létezésére igyekszik egyetemes magyarázatot kínálni a funkcionalista elmélet segítségével, s a társadalmi integráció normatív aspektusait hangsúlyozva fiatalkori írásaiban *Parsons* ([1940a], [1949]) is szinte kizárólag a társadalom rétegződés vertikális aspektusaira koncentrált.

Ha a funkcionalista rétegződéselmélet parsonsi, normatív útján kívánunk továbbhaladni, akkor az osztályszerkezet hierarchikus tagolódásának vizsgálatához azt a kérdést kell föltenni, hogy a társadalom az egyenlőtlenségek mely formáit in-

tézményesíti. Ahogy korábban szó volt róla, a modern társadalmakban a teljesítményelv válik az egyenlőtlenségek igazolásának alapjává. A modern társadalmak morális értékelése szerint mindenekelőtt annak kell magasabb helyet elfoglalnia a társadalom egyenlőtlenségrendszerében, aki nagyobb teljesítményre képes, illetve aki nagyobb teljesítményt hoz létre.²¹ A társadalom hierarchikus tagolódásának feltárásához azt kell tehát szemügyre venni, hogy egy adott társadalomban mi számít teljesítménynek, illetve a teljesítményelv mellett az egyenlőtlenségek igazolásának milyen egyéb, másodlagos elvei jutnak nagyobb szerephez. E vizsgálatok segítségével juthatunk el azokhoz az ismérvekhez, amelyekre az osztályséma kialakításakor támaszkodhatunk.

A 2. fejezetben, a társadalom horizontális tagolódásának vizsgálata során nyert kategóriák egyike sem homogén. Mindegyik magába foglalhat a társadalom egyenlőtlenségrendszerében inkább felül, illetve inkább alul található pozíciókat. Mindegyik önállóan vizsgálható így a vertikális tagolódás szempontjából. Ezeknek a társadalmi kategóriáknak a létezését eltérő normatív elvek támasztják alá, így a különböző csoportok belső hierarchiája is az egyenlőtlenségek igazolásának eltérő elvein alapul. A következőkben csupán a foglalkoztatottak csoportját vizsgálom alaposabban, a foglalkozási rendszeren kívül elhelyezkedő csoportok vertikális tagolódását ehelyütt nem részletezem.²²

A foglalkoztatottak körében előzőleg két jelentős csoportot, a *vállalkozók*, illetve az *alkalmazottak* kategóriáját különítettem el. A két csoport társadalmi helyzetét eltérő normatív elvek határozzák meg, ezért ezeket tanácsos külön kezelni, s megvizsgálni, hogy a csoporton belül mi számít teljesítménynek, s ennek alapján az egyenlőtlenségek milyen formái számíthatnak igazolására.

A vállalkozói tevékenység normatív alapját mindenekelőtt a tulajdonhoz való jog és a vállalkozás szabadsága képezi. Ezek azt nyilvánítják ki, hogy az adott jogi keretek között mindenkinek joga van üzleti tevékenységbe kezdeni, s ennek révén profitra szert tenni. E jognak csupán mások jogai állíthatnak korlátot, illetve az állam szabályozó tevékenysége nyújt hozzá intézményes keretet. Ezek a szabályok többek kö-

²¹ A teljesítményelvnek is megvannak az alkotmányos alapjai. Az 1949-es és az 1989-es magyar alkotmány is tartalmaz utalást az elvre. Érdekes módon azonban a jelenlegi alaptörvényből valamilyen oknál fogva kimaradt. (Lásd a Függelékét.)

²² Csupán utalni szeretnék rá, hogy ha az itt alkalmazott megközelítés alapján kívánunk a különböző inaktív csoportok vertikális tagolódásáról képet alkotni, akkor azoknak a normatív elveknek az intézményesítését kell szemügyre venni, amelyek e kategóriák társadalmi helyét kijelölik. A munkanélküliek csoportja esetében például azt, hogy milyen típusú munkanélküliségi támogatások vannak egy adott társadalomban, ezek milyen feltételekhez kötöttek, s hogy e szabályok miféle egyenlőtlenségeket hoznak létre munkanélküli és munkanélküli között. A nyugdíjasok esetében pedig szintén az a kérdés, hogy milyen nyugdíjszerű juttatások léteznek, ezek összegét miféle tényezők alapján állapítják meg, s ezek milyen különbségeket hoznak létre a csoporton belül. *Berger Viktor* ([2013] 309–310. old.) elmélyülten foglalkozik az inaktív csoportok lehetséges további felosztásának kérdésével. Az általa felvázolt lehetőségek közül én tehát egyértelműen a második mellett foglalom állást.

zött az adózási, illetve a környezetvédelmi törvényekben öltének testet, kivonhatnak bizonyos tevékenységeket a vállalkozói tevékenység alól, valamint rendezik a vállalkozók viszonyát két fontos csoporthoz, a munkavállalók, illetve a fogyasztók csoportjához (Honneth [2011] 317–469. old.). Ha e normatív kereteket tiszteletben tartják, akkor a különböző vállalkozói teljesítményeknek nincs más mércéje, mint a siker (Parsons [1940] 199. old.). Működhet a vállalkozás különböző ágazatokban, foglalkozhat különböző tevékenységekkel, s dolgozhat akármennyit a vállalkozó, teljesítménye azon méretik le, hogy mekkora nyereséget képes kitermelni.²³ Ha azonban a siker maga válik a teljesítmény kritériumává, akkor az önálló tevékenységek nyomán a vállalkozók között létrejött bármiféle egyenlőtlenség igazoltnak tekinthető. Azok a vállalkozók tehát, akik sikeresebbek és ezért a társadalom egyenlőtlenségrendszerében magasabb pozíciót foglalnak el kevésbé sikeres társaiknál, méltán teszik ezt. Az egyenlőtlenségek igazolásának a modern kapitalista társadalmakban intézményesített normái szerint ez a hely illeti meg őket.

E kiindulópont alapján tehát a vállalkozók csoportjának vertikális tagolását a vállalkozás sikeressége alapján kell elvégezni. Az operacionalizálás során ehhez több ismérv is figyelembe vehető. A sikeresség indikátora lehet többek között a vállalkozás által megtermelt profit nagysága, a vállalkozás árbevétele, illetve a vállalkozás által foglalkoztatottak száma – azok az ismérvek tehát, amelyekre hagyományosan a foglalkozási osztályszerkezet többi modellje is támaszkodik, illetve támaszkodhat. Az, hogy a vállalkozók kategóriáján belül hányféle osztályt jogosult, illetve érdemes megkülönböztetni, az erősen függhet gyakorlati, illetve technikai tényezőktől. Ezek közül a legfontosabb szempont, hogy a konkrét vizsgálat mögött meghúzódó kérdésfeltevés milyen mélységű differenciálást követel meg. Emellett, statisztikai elemzéseknél az alkalmazott minta nagysága is korlátot állíthat. Általánosságban megállapítható, hogy egy háromosztatú tagolás, a nagyvállalkozók, a középvállalkozók, illetve a kisvállalkozók megkülönböztetésével már sokrétű vizsgálatokat tehet lehetővé.

A következő és legnépesebb vizsgálandó társadalmi kategória az *alkalmazottaké*. Az eddigiek szellemében e csoport vertikális tagolódásának feltérképezésekor is abból indulok ki, hogy az alkalmazottak esetében mi számít teljesítménynek, s hogy milyen tényezők alapján igazolhatók a csoporton belül kialakuló egyenlőtlenségek. Az alkalmazottak helyzete alapvetően eltér a vállalkozókétól, az e kategóriába tartozók gazdasági tevékenységét kevésbé egyéni kezdeményezéseik határozzák meg, sokkal inkább a munkaadójukkal kialakított viszony. E viszonyt a munkavállalói

²³ Ezzel kapcsolatban a teljesítményfogalom korábban, az első fejezetben említett kettős vonására utalok, mely szerint a teljesítmény mindig valamilyen egyéni fáradozás nyomán előálló eredmény. E meghatározásnak ellentmond az, ha a vállalkozói teljesítmény megítélésekor a teljesítményfogalomnak csupán az eredményvontatkozására utalunk. Lásd ezzel kapcsolatban a teljesítményelv piacosodására vonatkozó téziseket (Hartmann–Honneth [2007] 129–131. old.).

szervződés rögzíti, mely rendezi, hogy milyen jogok, illetve kötelességek illetik meg egymás iránt a szervződő feleket.²⁴

Az alkalmazottak csoportján belüli különböző osztályok elkülönítésekor *Goldthorpe* [2007] is a munkavállalói szervződéseket állítja a középpontba. Az osztályok elkülönülésének alapja nála az, hogy az alkalmazottakat különböző típusú, vagyis a foglalkoztatás eltérő körülményeit rögzítő szervződés köti munkaadójukhoz. Érvélese szerint a főbb típusokat oly módon határolhatjuk el egymástól, hogy megvizsgáljuk a racionális, saját érdekeit követő munkáltatónak a foglalkoztatottak különböző csoportjaival kötött szervződéseit. Ennek alapján tesz különbséget szolgáltatói szervződés és munkaszervződés között, illetve határoz meg köztes szervződési formákat. Ha azonban az ehelyütt érvényesített normatív-funkcionalista kiindulópontot kívánjuk a munkavállalói szervződés kapcsán is követni, akkor másféleképpen kell megközelíteni a problémát. Nem a munkaadó nézőpontját kell átvenni, s nem az ő feltételezett érdekeit kell szem előtt tartani a különbözőfajta szervződés elkülönítésekor. Ha a *Goldthorpe*-féle kiindulópontnak megfelelően az alkalmazottak osztályhelyezete valóban pusztán a munkaadók érdekkalkulációin nyugszik, az teljességgel összeegyeztethetetlen az emberek alapvető polgári jogaival.²⁵ Ha ezeket a jogokat szem előtt tartjuk, akkor abból kell kiindulni, hogy a munkavállalói szervződés két azonos jogokkal rendelkező fél kölcsönös megállapodásán nyugszanak, amelyeknek tartalma nem vezethető le sem a munkaadó, sem pedig a munkavállaló önös érdekeiből. E szervződés az egyenlőség, illetve egyenlőtlenség intézményesített normáinak a háttere előtt köttetnek, s a bennük foglaltak nem mondhatnak ellent ezeknek tartósan, illetve súlyosan. Az eltérő típusú szervződés, s az alkalmazottak vertikális tagolódásának azonosításához így azt kell megvizsgálni, hogy a munkaadók, illetve a munkavállalók különböző foglalkozásokat űző csoportjai milyen megállapodásra jutnának a szervződés tartalmát illetően. Másképpen fogalmazva, azt kell felderíteni, hogy a szervződés megkötése során mit tekintenek teljesítménynek, s az egyenlőtlenségek igazolásának milyen egyéb elveit veszik figyelembe.

E kérdésre – ahogy *Goldthorpe* kérdésére is – természetesen csak hipotetikus válasz adható. Közelebb juthatunk azonban a megoldáshoz, ha a munkavállalók egy olyan csoportját vesszük közelebből szemügyre, ahol az alkalmazás körülményeit meghatározó normatív elvek nyilvánvalók, s megpróbáljuk kiszűrni a csoport sajátosságából eredő torzításokat. Efféle speciális csoportnak tekinthetők a közszférában

²⁴ A szervződés alapvető jelentőségű a kapitalista társadalmak normatív alapjaiban, ami az ehelyütt követett társadalomelméleti tradíció képviselőinek munkáiban rendre központi szerepet játszik. Lásd *Hegel* [1971] (235–236. old.), *Durkheim* [2001] (206–233. old., 370–383. old.), *Parsons* ([1991] 38–58. old.), illetve *Honneth* [2011] (320–360. old.) témához kapcsolódó fejtegetéseit.

²⁵ Ezzel a problémával *Goldthorpe* is tisztában van. Maga utal rá, hogy a munkaadók érdekkalkulációi számára korlátot jelentenek, jelenthetnek egyrészt maguk a munkavállalók, másrészt korlátot jelent az állam szabályozó tevékenysége is. Ezt azonban *Goldthorpe* empirikus szinten elhanyagolhatónak véli (*Goldthorpe* [2007]).

dolgozók (Huszár [2011c] 116–118. old.). Habár e csoport tagjai a legtöbb esetben ugyanolyan jellegű munkát végeznek, mint a piaci szférában tevékenykedő kollégáik, az ő munkakörülményeiket alapvetően meghatározza, hogy a munkaadójuk maga az állam (vagy valamelyik önkormányzat), illetve ennek valamelyik intézménye. A közszférában dolgozók tehát korántsem egyenlő felekként kötnek szerződést munkaadójukkal, ők rendszerint készen kapják s elfogadják munkaszerződésüket, amelynek tartalmát speciális, a munka törvénykönyvét felülíró törvények szabályozzák.²⁶ E törvényekre tekinthetünk úgy, mint amelyek a törvényhozó igazságosságra vonatkozó meggyőződésének megfelelően, normatív módon szabályozzák a közszférában tapasztalható egyenlőtlenségi viszonyokat. Ha tehát arra vagyunk kíváncsiak, hogy a közszférában tapasztalható egyenlőtlenségek miféle normatív elveken nyugszanak, akkor ezeket a törvényeket kell megvizsgálni.

A közszférában dolgozókra vonatkozó jogszabályok bizonyos speciális jogokat juttatnak, s speciális kötelességeket várnak el a munkavállalók e kategóriájától.²⁷ A jelen téma szempontjából annak van kitüntetett jelentősége, hogy e jogszabályok részletesen szabályozzák a közszféra különféle munkavállalóinak a jövedelmi viszonyait, illetve előmeneteli rendjét. A közszférában dolgozók javadalmazásának központi elemét a bértáblák képezik. Ezek a foglalkoztatottak különböző csoportjaira vonatkozóan különféleképpen, de két elv kombinációja révén határozzák meg a munkavállalók illetményét: egyrészt az alkalmazott iskolai végzettségét veszik figyelembe, másrészt pedig a közszolgáltatásban eltöltött évek számát. Akik tehát magasabb végzettséggel rendelkeznek, illetve hosszabb ideje dolgoznak a közszférában (szinte) automatikusan magasabb keresetre számíthatnak. A jogszabályok figyelembe veszik azt is, hogy valaki vezető beosztásban dolgozik-e. A hierarchia felsőbb szintjei felé haladva a törvény rendre magasabb illetményt, s kedvezőbb munkakörülményeket ír elő a vezetők számára. A közszférában elérhető keresetek meghatározásakor egy centrum-periféria elv is érvényesül. Magasabb illetmény jár azoknak, akik központi intézményekben dolgoznak, s alacsonyabb a megyei, illetve helyi szervek kötelékébe tartozó munkavállalóknak.

A közszférában dolgozók keresetének meghatározásakor tehát a jogszabályok többféle elvet is érvényesítenek. Ha a hangsúlyok eltérők is, vélhetően ezeknek az elveknek mindegyike szerepet játszik a piaci szférában is, amikor a munkaadók és a munkavállalók megállapodnak a foglalkoztatás körülményeiről. Ezeket az elveket megpróbálhatjuk fontosságuk szerint sorrendbe állítani. A törvényi szabályozás alapján a közszférában a legnagyobb különbségek mindenekelőtt a vezetői, illetve beosz-

²⁶ A következőkben e probléma kapcsán a magyarországi jogszabályokra támaszkodom. Lásd a kormánytisztviselők, illetve köztisztviselők jogviszonyát rendező 2011. évi CXCV. törvényt, illetve a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvényt.

²⁷ Ez a körülmény önmagában indokolhatná, hogy ha az elemzés úgy kívánja, a közszférában foglalkoztatottakat önálló osztályként szerepeltessük az osztálysémában.

totti, ezt követően pedig a magasabb, illetve alacsonyabb képzettséget igénylő foglalkozási pozíciók között tapasztalhatók. A többi elv szerepe, ha nem is jelentéktelen, de e kettőhöz mérten csekély. Ha a különféle elvek a közszférában ily módon intézményesülnek, akkor e sorrend a piaci szférában minden bizonnyal még hatványozottabban érvényesül. Az itt vizsgált elvek közül ugyanis a centrum-periféria vagy a szenioritás elve kevésbé, a vezető-beosztott viszony, illetve a képzettség ismerve azonban a legközvetlenebb módon összefüggésbe hozható a vállalat hatékonyságával, termelékenységével.

E feltevéseket megerősíti, ha felidézük, hogy a foglalkozási osztályszerkezet különböző elméletei milyen ismervekre támaszkodnak a munkavállalók hierarchikus tagolódásának vizsgálatakor. *Wright* [1997] a kizsákmányolási nyelvezetbe ágyazva, de szintén a vezetés, illetve a képzettség ismérvét tünteti ki, ahogy végső soron *Goldthorpe* [2007] modelljében is ezek jutnak központi szerephez. *Ferge* ([1969] 86–122. old.) több tényezőt is mérlegel a foglalkoztatottak csoportosításakor, a vezetés, illetve a képzettség szerepe azonban nála is elsődleges. Az általa vizsgált többi ismérv szintén jelentős szerephez juthat az ehelyütt alkalmazott normatív-funkcionalista megközelítés nézőpontjából is. Az egyenlőtlenségek igazolása szempontjából ezek közül a szellemi-fizikai megkülönböztetés tűnik különösen relevánsnak, illetve az, hogy egy foglalkozás inkább kreatív vagy rutin jellegű munkát feltételez-e. Az osztályszerkezet differenciáltabb ábrázolásához juthatunk el, ha kiegészítő ismervekként ez utóbbiakat is figyelembe vesszük.

A munkaadók és alkalmazottaik a közöttük létrejövő munkavállalói szerződések megkötésekor tehát vélhetően többféle tényezőt is mérlegelnek. Feltételezésem szerint azonban, az egyenlőtlenségek igazolása szempontjából a vezető-beosztott viszonyoknak és a képzettségnek van központi jelentősége. Fontos szerepe lehet továbbá annak, hogy fizikai vagy szellemi, illetve kreatív vagy rutin jellegű munkáról van-e szó. A munkaadók és a munkavállalók tehát eszerint a szerződéskötésnél abban értenének egyet, hogy azok a munkavállalók kerüljenek kedvezőbb pozícióba, akik vezetői feladatokat látnak el, s akik magasabb képzettséget igénylő, kreatív, szellemi munkát végeznek.

Ami az alkalmazottak vertikális tagolódást illeti, az előbbi ismervek segítségével megkísérhetjük különböző osztályokba sorolni a csoport tagjait. Eszerint az alkalmazottak körében a hierarchia csúcsán azok a magas szintű vezetők és menedzserek találhatók, akik több munkavállaló munkáját irányítva vezetői feladatokat látnak el. Csoportjukat a szakértők, illetve értelmiségiek követik, akiknek a társadalom egyenlőtlenségrendszerében elfoglalt magasabb pozícióját kiemelkedő szaktudásuk alapozza meg. E két felső osztály alatt, külön csoportba sorolhatók azok a rutin szellemi munkát végzők, akiknek a tevékenysége ugyan szintén magasabb szaktudást igényel, viszont ez a munka inkább ismétlődő, rutin jellegű és kevésbé teszi próbára a munkavállaló kreativitását. Az alkalmazottak csoportján belüli alsóbb, kék galléros osz-

tálypozíciók elkülönítésénél is mindenekelőtt arra támaszkodhatunk, hogy egy adott foglalkozás műveléséhez milyen szintű képzettségre, illetve szaktudásra van szükség. Ennek alapján megkülönböztethetünk két vagy három munkás osztályhelyzetet: egyrészt külön kategóriaként kezelhetjük a *szakmunkásokat*, akiknek a kedvezőbb helyzetét sajátos szakmai képzettségük alapozza meg, másrészt viszont önálló csoportnak tekinthetjük a szakképzetlen *segédmunkásokat*, akiknek társadalmi helyzetét éppen a képzettség hiánya jelöli ki, s végül harmadikként bevezethetünk egy köztes, *betanított munkásokat* magába foglaló kategóriát is, amely a képzettség tekintetében az iménti két csoport között helyezkedik el.

4. Következtetések

Az eddigiek összefoglalásaképpen kialakíthatunk egy előzetes modellt a társadalom tagolódására vonatkozóan. (Lásd a sémát.) A modell abból indul ki, hogy minden társadalom intézményesíti az egyenlőség és az egyenlőtlenség bizonyos normáit, s ezeknek az intézményesített normáknak a szerepét nem hagyhatjuk figyelmen kívül a társadalom tagolódásának vizsgálatakor. A modell először – az egyenlőségnek a modern kapitalista társadalmakban intézményesített normái alapján – horizontális módon különíti el egymástól a vállalkozók, az alkalmazottak, a munkanélküliek, a nyugdíjasok, illetve az egyéb inaktívok csoportját. Ezt követően pedig, az egyenlőtlenségek igazolásának normáira utalva, az egyes csoportokon belüli hierarchiát igyekszik feltárni. Az előzőekben a vállalkozók, illetve az alkalmazottak csoportjának vertikális tagolódását vizsgáltam részletesebben, s alakítottam ki egy egyszerű osztályozást. A többi csoport további felbontásától ehelyütt eltekintek.

A társadalomszerkezet normatív-funkcionalista modellje

Vállalkozók	Alkalmazottak	Munkanélküliek	Nyugdíjasok	Egyéb inaktívok
Nagyvállalkozók	Vezetők, menedzserek			
Középvállalkozók	Szakértők, értelmiségiek			
Kisvállalkozók	Rutin szellemi munkát végzők			
	Szakmunkások			
	Betanított munkások			
	Segédmunkások			

Ha összehasonlítjuk ezt a sémát a foglalkozási osztályszerkezet többi modelljével, nem tapasztalunk jelentős eltéréseket. Ebben is javarészt ugyanazok, illetve hasonló osztálykategóriák találhatók, mint a többiben, s ez a megközelítés is végső soron ugyanazokra az ismérvekre támaszkodik a különböző csoportok elkülönítésekor, mint az idézett osztálymodellek. Empirikus tartalmát tekintve tehát ez a séma hasonló a hagyományos neomarxista, illetve neoweberiánus modellekhez.²⁸

A legnagyobb különbségekre elméleti szinten bukkanhatunk. Ez egyrészt az egyes kategóriák egymáshoz való viszonyát érinti. Az ehelyütt követett normatív-funkcionalista megközelítés segítségével egyértelműen meg tudjuk határozni, hogy a sémában megkülönböztetett osztályok milyen – horizontális vagy vertikális – viszonyban állnak egymással, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy pontos hipotéziseket fogalmazzunk meg az osztályhelyzet, illetve lehetséges következményei összefüggésére vonatkozóan.²⁹ Másrészt, a foglalkozási osztályszerkezet mindegyik elmélete speciális kérdéseket fogalmaz meg az osztályelemzés számára. Wright a modern kapitalista társadalmak kizsákmányolási viszonyait igyekszik feltárni, Goldthorpe a munkaerő-piacon elfoglalt pozíció különféle jelenségekkel való összefüggését kutatja, Esping-Andersen pedig a posztindusztriális társadalmak létrejöttére vonatkozó hipotéziseket kívánja tesztelni. Ezekhez az elméletekhez hasonlóan, az általában alkalmazott normatív-funkcionalista megközelítés is sajátos kérdéseket állít az osztályelemzés középpontjába.

A foglalkozási osztályszerkezet többi elméletétől eltérően a jelen megközelítés abból indul ki, hogy a modern kapitalista gazdaság a társadalomba beágyazottan működik. Az empirikus vizsgálatok számára felvetett kérdés ezek után az, hogy ez valóban így van-e. Valóban betölti-e a társadalom rétegződése, rétegzettsége azt az integratív funkciót, amit Parsons és követői tulajdonítanak neki, vagy ellenkezőleg, inkább különféle társadalmi konfliktusok forrása (Parsons [1949]; Honneth [1994], [2003]). Az ehelyütt felvázolt modell, amikor az egyenlőség, illetve egyenlőtlenség intézményesi-

²⁸ Mivel a modell javarészt a *Ferge Zsuzsa* [1969] korai munkája által is alkalmazott ismérvekre támaszkodik, ezért erre hasonlít a legjobban, tulajdonképpen a Ferge-féle séma kissé módosított verziójának tekinthető.

²⁹ A jelen dolgozat nem foglalkozik szisztematikus módon a séma érvényességének a vizsgálatával, ez a következő időszak feladata. Jelezni szeretném azonban, hogy a séma ismérv szerinti érvényessége a többi osztálymodelléhez nagyon hasonló módon vizsgálható, mivel a sémában szereplő megkülönböztetések kivétel nélkül olyan ismérveken alapulnak, amit a többi megközelítés is alkalmaz. A konstrukciós érvényesség vizsgálata esetében némileg eltérő a helyzet, ennek vizsgálatához ugyanis pontosan meg kell fogalmazni az osztályhelyzet, illetve az osztályhelyzettel összefüggő különböző jelenségek viszonyára vonatkozó hipotéziseket, ami a különböző osztályelméletek esetében nagyon eltérő lehet. Vastagh Zoltán egyfelől nem tartja problémának, ha egy osztályséma esetében tisztázatlan marad a különböző osztálykategóriák egymáshoz való viszonya (*Vastagh* [2013] 434. old.), másfelől viszont maga fejt ki részletesen, hogy a séma konstrukciós érvényessége csupán akkor vizsgálható kielégítő módon, ha világos elképzelésekkel rendelkezünk az osztályhelyzetet a következményeivel összekapcsoló oksági viszonyról (*Vastagh* [2013] 431–433. old.). Én úgy látom, hogy az egyik feltételezi a másikat: csak akkor tudunk tartalmas hipotéziseket megfogalmazni a következményekre vonatkozóan, ha az osztálymodellben szereplő kategóriák egymáshoz való viszonyáról is világos képünk van.

tett normáiból indul ki, mérceként kíván szolgálni. Mérceként kíván szolgálni annak vizsgálatához, hogy a modern kapitalista társadalmak által teremtett egyenlőtlenségek összhangban vannak-e azokkal a normákkal, amelyeket e társadalmak a fő normatív dokumentumaikban lefektetnek.

A modell felépítésekor azt vettem alapul, hogy az egyenlőség, illetve az egyenlőtlenség intézményesített normáinak kényszere megszabja azt, hogy a társadalom tagjait mely tekintetben kell egyenlőnek, s mely tekintetben kell egyenlőtlennek tekinteni, s ez következményekkel jár a társadalom osztálytagolódására is: e normák előírják, hogy az egyének különböző csoportjainak milyen helyet kell elfoglalniuk a társadalom egyenlőtlenségrendszerében. Ennek alapján az osztályelemzés számára az a feladat adódik, hogy megvizsgálja, valóban ott helyezkednek-e el a különböző társadalmi kategóriák, ahol az intézményesített normák alapján előzetesen várnánk őket. Hogy tehát egyrészt a modell által hierarchikusnak tekintett ismérvek nyomán előállt egyenlőtlenségek valóban visszavezethetők-e teljesítménybeli különbségekre, illetve másrészt, hogy a horizontálisként értelmezett viszonyok nem itatódnak-e át maguk is az egyenlőtlenségek bizonyos formáival. Ha az empirikus vizsgálatok során arra derül fény, hogy az intézményes normák, illetve a megfigyelt egyenlőtlenségek összhangban vannak egymással, az arra utal, hogy az egyenlőtlenségek integratív funkciója nem sérül. Ha azonban ellenkezőleg, szembekerülnek egymással, az a társadalmi-politikai konfliktusok különböző formáihoz vezethet. Az empirikus társadalomkutatás feladata, hogy megfelelő mutatókat dolgozzon ki e viszony jellemzésére.³⁰

³⁰ A státuszinkonzisztencia mutatója ebben a tekintetben kiváló példát jelent, akár *Gerhard Lenski* [1954], [1956], [1967], [1997] eredeti elképzeléseit vesszük alapul, akár tágabban értelmezzük a jelenséget (*Huszár* [2012b]).

Függelék

A munkához való jog, a vállalkozás szabadságára vonatkozó jog, a szociális jogok, illetve a teljesítményelv alkotmányos szabályozásának változása Magyarországon

1949. évi XX. törvény	1989. évi XXXI. törvény	Magyarország Alaptörvénye (2011)
<p>„4. § (1) A Magyar Népköztársaságban a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonként az állam, a köztületek vagy szövetkezetek tulajdonában van. Termelési eszközök magántulajdonban is lehetnek. (2) A Magyar Népköztársaságban a népgazdaság irányító ereje a nép államhatalma. A dolgozó nép fokozatosan kizorítja a tőkés elemeket és következetesen építi a gazdaság szocialista rendjét.”</p> <p>„8. § (1) A munkával szerzett tulajdont az Alkotmány elismeri és védi. (2) A magántulajdon és a magánkezdményezés a köz érdekeket nem sértheti.”</p>	<p>A vállalkozás szabadsága</p> <p>„9. § (1) Magyarország gazdasága a tervezés előnyeit is felhasználó piacgazdaság, amelyben a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogú és egyenlő védelemben részesül. (2) A Magyar Köztársaság a versenyszemlélettel és a verseny szabadsággal, amelyet csak alkotmányerejű törvény korlátozhat.”</p>	<p>„M) cikk (1) Magyarország gazdasága az értéktéremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik. (2) Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.”</p> <p>„XII. cikk (1) Mindenkinek joga van a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához, valamint a vállalkozáshoz. Képességének és lehetőségének megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához.”</p>
<p>„45. § (1) A Magyar Népköztársaság biztosítja polgári számára a munkához való jogot és a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazást”.</p>	<p>Munkához való jog</p> <p>„70/B. § (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához.”</p>	<p>„M) cikk (1) Magyarország gazdasága az értéktéremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik. (2) Magyarország biztosítja a tisztességes gazdasági verseny feltételeit. Magyarország fellép az erőfölénnyel való visszaéléssel szemben, és védi a fogyasztók jogait.”</p> <p>„XII. cikk (1) Mindenkinek joga van a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához, valamint a vállalkozáshoz. Képességének és lehetőségének megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához.”</p>

(A táblázat folytatása a következő oldalon.)

<i>(Folytatás)</i>	Magyarország Alaptörvénye (2011)	
1949. évi XX. törvény	1989. évi XXXI. törvény	
<p>„47. § (1) A Magyar Népköztársaság védi a dolgozók egészségét és segíti a dolgozókat munkaképveltségük esetén. (2) A Magyar Népköztársaság ezt a védelmet és segítséget szűles körű társadalombiztosítással és az orvosi ellátás megszervezésével valósítja meg.”</p>	<p>Szociális jogok</p> <p>„70.E. § (1) A Magyar Köztársaság állampolgárainak joga van a szociális biztonsághoz: öregség, betegség, rokkantság, özvegyesség, árvaság és önhibájukon kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén a megélhetésükhöz szükséges ellátásra jogosultak. (2) A Magyar Köztársaság az ellátáshoz való jogot a társadalombiztosítás útján és a szociális intézmények rendszerével valósítja meg.”</p>	<p>„XIX. cikk (1) Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, özvegyesség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyár állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult. (2) Magyarország a szociális biztonságot az (1) bekezdés szerinti és más rászorulóik esetében a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg. (3) Törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja. (4) Magyarország az időskori megélhetés biztosítását a társadalmi szolidaritáson alapuló egységes állami nyugdíjrendszer fenntartásával és önkéntesen létrehozott társadalmi intézmények működésének lehetővé tételével segíti elő. Törvény az állami nyugdíjra való jogosultság feltételeit a nők fokozott védelmének követelményére tekintettel is megállapíthatja.”</p>
<p>„45. § (1) A Magyar Népköztársaság biztosítja polgárainak számára a munkához való jogot és a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazást”.</p>	<p>Teljesítményelv</p> <p>„70.B. § (2) Az egyenlő munkáért mindenkinél, bármilyen megkülönböztetés nélkül, egyenlő bért kell fizetni. Minden dolgozónak joga van olyan jövedelemhez, amely megfelel végzett munkája mennyiségének és minőségének”.</p>	<p>Nincs titolás az élvve.</p>

Irodalom

- ANDORKA R. [1970]: *A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai II. Magyarországon*. KSH Népeségstudományi Kutató Intézet. Budapest.
- BERGER V. [2013]: A társadalmi struktúra-elemzés dilemmái és eldöntendő kérdései. *Statisztikai Szemle*. 91. évf. 3. sz. 307–313. old.
- BREEN, R. [2005]: Foundations of a Neo-Weberian Class Analysis. In: *Wright, E. O. (ed.): Approaches to Class Analysis*. Cambridge University Press. Cambridge.
- BREEN, R. – ROTTMAN, D. [1995]: Class Analysis and Class Theory. *Sociology*. Vol. 29. No. 3. pp. 453–473.
- BUKODI E. [2006]: Társadalmunk szerkezete különböző nézőpontokból. In: *Kovács I. (szerk.): Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág Kiadó. Budapest. 109–159. old.
- BUKODI E. – ALTORJAI SZ. – TALLÉR A. [2005]: *A társadalmi rétegződés aspektusai*. KSH Népeségstudományi Kutató Intézet. Budapest.
- CASTEL, R. [1998]: *A szociális kérdés alakváltozásai. A bérmunka krónikája*. MWA-WZSA-Kávé. Budapest.
- DAVIS, K. – MOORE, W. E. [1997]: A rétegződés néhány elve. In: *Angelusz R. (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum. Budapest. 10–23. old.
- DURKHEIM, É. [2001]: A társadalmi munkamegosztásról. Osiris. Budapest.
- ERIKSON, R. – GOLDTHORPE, J. H. [1996]: A kutatás elméleti alapja, adatai és stratégiája. In: *Andorka R. – Hradil, S. – Peschar, J. S. (szerk.): Társadalmi rétegződés*. Aula. Budapest. 11–25. old.
- ESPING-ANDERSEN, G. [1990]: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press. Princeton.
- ESPING-ANDERSEN, G. [1993]: Post-industrial Class Structures: An Analytical Framework. In: *Esping-Andersen, G. (ed.): Stratification and Mobility in Post-Industrial Society*. SAGE. London.
- EYAL, G. – SZELÉNYI, I. – TOWNSLEY, E. [1998]: *Making Capitalism without Capitalists. Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*. Verso. London.
- FERGE ZS. [1969]: *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- FERGE ZS. [2002]: Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*. 4. sz. 9–33. old.
- FERGE ZS. [2006]: Struktúra és szegénység. In: *Kovács I. (szerk.): Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág. Budapest. 479–499. old.
- FERGE ZS. [2010]: *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek*. Napvilág. Budapest.
- GOLDTHORPE, J. H. [2007]: Social Class and the Differentiation of Employment Contracts. In: *Goldthorpe, J. H. (ed.): On Sociology. Illustration and Retrospect*. Vol. 2. Stanford University Press. Stanford. pp. 101–124.
- GOLDTHORPE, J. H. – MARSHALL, G. [1992]: The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques. *Sociology*. Vol. 26. No. 3. pp. 381–400.

- HARCSA I. [2013]: Észrevételek Huszár Ákos tanulmányához. *Statistikai Szemle*. 91. évf. 5. sz. 523–526. old.
- HARTMANN, M. – HONNETH, A. [2007]: A kapitalizmus paradoxonjai. *Replika*. 59. sz. 117–134. old.
- HEGEL, G. W. F. [1971]: *A jogfilozófia alapjai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- HESS, A. [2001]: Maintaining the Equilibrium of Freedom and Order: Talcott Parsons' Resuscitation of Functionalism. In: *Hess, A.: Concepts of Stratification: European and American Models*. Palgrave. London. pp. 112–123.
- HONNETH, A. [1994]: *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*. Suhrkamp. Frankfurt am Main.
- HONNETH, A. [2003]: Umverteilung als Anerkennung. Eine Erwiderung auf Nancy Fraser. In: *Fraser, N. – Honneth, A.: Umverteilung oder Anerkennung? Eine politisch philosophische Kontroverse*. Suhrkamp. Frankfurt am Main. pp. 129–224.
- HONNETH, A. [2007]: Munka és elismerés. Kísérlet egy újrafogalmazásra. *Replika*. 64–65. sz. 125–140. old.
- HONNETH, A. [2011]: *Das Recht der Freiheit. Grundriß einer demokratischen Sittlichkeit*. Suhrkamp. Frankfurt am Main.
- HRADIL, S. [1987]: *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft*. Von Klassen und Sichten zu Lagen und Milieus. Leseke + Budrich. Obladen.
- HUSZÁR Á. [2011a]: Egyenlőtlenség és osztály. Mit várunk, mit várhatunk el egy osztályszémától? *Társadalomkutatás*. 29. évf. 4. sz. 405–421. old.
- HUSZÁR Á. [2011b]: Teljesítményelv. A társadalmi egyenlőtlenségek igazolásának modern formája. *Múltunk*. LVI. évf. 2. sz. 34–50. old.
- HUSZÁR Á. [2011c]: Társadalmi rétegződés és az egyenlőtlenségek igazolása. Sérülékeny csoportok a magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*. 21. évf. 3. sz. 107–124.
- HUSZÁR Á. [2012a]: Osztályegyenlőtlenségek. Az egyenlőtlenségek ábrázolása Magyarországon. *Szociológiai Szemle*. 22. évf. 2. sz. 4–26. old.
- HUSZÁR Á. [2012b]: Társadalmi rétegződés és politikai viselkedés. A státuszinkonzisztencia problémája. *Társadalomkutatás*. 30. évf. 4. sz. 309–323. old.
- HUSZÁR Á. [2013a]: Foglalkozási osztályszerkezet (I.) – Elméletek, modellek. *Statistikai Szemle*. 91. évf. 1. sz. 31–56. old.
- HUSZÁR Á. [2013b]: Foglalkozási osztályszerkezet (II.) – Az osztályozás problémái. *Statistikai Szemle*. 91. évf. 2. sz. 117–131. old.
- KIS J. [1993]: Egyenlőtlenség és kizsákmányolás. Karl Marx – Rawls után olvasva. In: *Háy J. (szerk.): Lehetséges-e egyáltalán? Márkus Györgynek – tanítványai*. Atlantisz. Budapest. 261–341. old.
- KOLOSI T. [1987]: *Tagolt társadalom. Struktúra, rétegződés, egyenlőtlenség Magyarországon*. Gondolat. Budapest.
- KOLOSI T. [2000]: *A terhes babapiskóta*. Osiris. Budapest.
- KOLOSI T. – DENCŐ B. [2006]: Osztálytársadalom? In: *Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 2006*. Társ. Budapest. 19–41. old.
- KOLOSI T. – KELLER T. [2010]: Kikristályosodó társadalmi szerkezet. In: *Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi Riport 2010*. Társ. Budapest. 105–138. old.

- KOLOSÍ T. – RÓBERT P. [2004]: A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta. In: *Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy.* (szerk.): *Társadalmi Ríport 2004*. Táarki. Budapest. 48–74. old.
- KONRÁD GY. – SZELÉNYI I. [1989]: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat. Budapest.
- KRECKEL, R. [1992]: *Politische Soziologie der sozialen Ungleichheit*. Campus Verlag. Frankfurt am Main/New York.
- LENSKI, G. E. [1954]: Status Crystallization: A Non-Vertical Dimension of Social Status. *American Sociological Review*. Vol. 19. No. 4. pp. 405–413.
- LENSKI, G. E. [1956]: Social Participation and Status Crystallization. *American Sociological Review*. Vol. 21. No. 4. pp. 458–464.
- LENSKI, G. E. [1967]: Status Inconsistency and the Vote: A Four Nation Test. *American Sociological Review*. Vol. 32. No. 2. pp. 298–301.
- LENSKI, G. E. [1997]: A hatalom és privilégium. In: *Angelusz R.* (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum. Budapest. 302–340. old.
- MARSHALL, T. H. [1992]: Citizenship and Social Class. In: *Marshall, T. H. – Bottomore, T.* (eds.): *Citizenship and Social Class*. Pluto. London.
- MARX, K. [1978]: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*. Első kötet. Kossuth. Budapest.
- NECKEL, S. – DRÖGE, K. – SOMM, I. [2004]: Welche Leistung, welche Leistungsgerechtigkeit? Soziologische Konzepte, normative Fragen und einige empirische Befunde. In: *Berger, P. A. – Schmidt, V. H.* (Hg.): *Welche Gleichheit, welche Ungleichheit? Grundlagen der Ungleichheitsforschung*. VS Verlag. Wiesbaden. pp. 137–164.
- OFFE, C. [1970]: *Leistungsprinzip und industrielle Arbeit. Mechanismen der Statusverteilung in Arbeitsorganisationen der industriellen »Leistungsgesellschaft«*. Europäische Verlagsanstalt. Frankfurt am Main.
- PARSONS, T. [1939]: The Professions and Social Structure. *Social Forces*. Vol. 17. No. 4. pp. 457–467.
- PARSONS, T. [1940a]: An Analytical Approach to the Theory of Social Stratification. *The American Journal of Sociology*. Vol. 45. No. 6. pp. 841–862.
- PARSONS, T. [1940b]: The Motivation of Economic Activities. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*. Vol. 6. No. 2. pp. 187–202.
- PARSONS, T. [1949]: Social Classes and Class Conflict in the Light of Recent Sociological Theory. *The American Economic Review*. Vol. 39. No. 3. pp. 16–26.
- PARSONS, T. [1970]: Equality and Inequality in Modern Society, or Social Stratification Revisited. *Sociological Inquiry*. Vol. 40. No. 1. pp. 13–72.
- PARSONS, T. [1991]: The Integration of Economic and Sociological Theory, The Marshall Lectures. *Sociological Inquiry*. Vol. 61. No. 1. pp. 10–59.
- PARSONS, T. [1997]: A társadalmi rétegződés elméletének átdolgozott analitikus megközelítése. In: *Angelusz R.* (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum. Budapest. 80–135. old.
- POLÁNYI K. [1976]: A gazdaság mint intézményesített folyamat. In: *Polányi K.: Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat. Budapest. 228–273. old.
- POLÁNYI K. [2004]: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág. Budapest.

- RÓBERT P. [2013]: Társadalmi rétegek, osztályok vizsgálata a 2011. évi népszámlálás adatain. *Statisztikai Szemle*. 91. évf. 3. sz. 314–319. old.
- ROSE, D. – HARRISON, E. [2010]: *Social Class in Europe. An introduction to the European Socio-economic Classification*. Routledge. London.
- SZALAI E. [2001]: *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Aula. Budapest.
- SZALAI E. [2006]: Tőke-munka viszony és hatalmi szerkezet a magyarországi újkapitalizmusban. In: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Napvilág. Budapest. 349–373. old.
- TARDOS R. [2013]: Hozzászólás Huszár Ákos: Foglalkozási osztályszerkezet (I–II.) című tanulmányához. *Statisztikai Szemle*. 91. évf. 3. sz. 320–323. old.
- TREIMAN, D. J. [1998]: A foglalkozások presztízsének elmélete. In: Róbert P. (szerk.): *A társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések*. Új Mandátum. Budapest. 111–129. old.
- VASTAGH Z. [2013]: A társadalomszerkezet vizsgálata a népszámlálási adatokon – Lehetőségek és kihívások. *Statisztikai Szemle*. 91. évf. 2. sz. 424–436. old.
- VOSWINKEL, S. – KOCYBA, H. [2008]: Die Kritik des Leistungsprinzips im Wandel. In: Dröge, K. – Marrs, K. – Menz, W. (Hg.): *Rückkehr der Leistungsfrage. Leistung in Arbeit, Unternehmen und Gesellschaft*. Edition Sigma. Berlin. pp. 21–40.
- WEBER, M. [1979]: A modern kapitalizmus kialakulása. In: Weber, M.: *Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 223–293. old.
- WEBER, M. [1998]: A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”. In: Weber, M.: *Tanulmányok*. Osiris. Budapest. 7–69. old.
- WRIGHT, E. O. [1997]: Általános keretrendszer az osztálystruktúra elemzéshez. In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum. Budapest.
- WRIGHT, E. O. [2005]: Foundations of a Neo-Marxist Class Analysis. In: Wright, E. O. (ed.): *Approaches to Class Analysis*. Cambridge University Press. Cambridge.
- ZÁHONYI M. – BUKODI E. [2004]: *A társadalom rétegződése*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.

Summary

The different theories of the occupational class structure constitute a distinct approach of social stratification research. This paper comprises the third part of a larger work that aims to contribute to the preparation of the stratification volume of the 2011 Hungarian Population Census. The first part of this work examined the peculiarities of this approach and introduced the current, internationally known theories of the occupational class structure, while the second summarised the most important problems that must be solved by all theories of the approach. As a continuation of the previous work, this paper undertakes the task of elaborating at least the outline of an alternative, normative-functionalist model of social class.